

LOZAN KONFERANSI'NDA MISIR DELEGASYONU: MISIR'IN BAĞIMSIZLIĞININ TANINMASI VE SÜVEYŞ KANALI HAKKINDA ÖZEL NOTA

EGYPTIAN DELEGATION TO THE LAUSANNE CONFERENCE:
RECOGNITION OF THE INDEPENDENCE OF EGYPT AND SPECIAL
NOTE ON THE SUEZ CANAL

Fatma UYGUR

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Balkan Çalışmaları Ana Bilim Dalı,
fuygur@humanity.ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 26 Mart 2024
Kabul edildiği tarih: 1 Mayıs 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 26 March 2024
Date accepted: 1 May 2024
Date published: 25 June 2024

Anahtar Sözcükler

Lozan Konferansı; Mısır
Delegasyonu; Süveyş Kanalı;
Zaghlul Paşa; Vefd Hareketi

Keywords

Lausanne Conference; Egyptian
Delegation; Suez Canal, Zaghloul
Pacha; Vefd Movement

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.1.4

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın etkileri henüz devam ederken Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'da taşlar yerine oturmamıştı. Osmanlı Devleti, kâğıt üzerinde Kuzey Afrika'nın bazı bölgelerinde nominal bir egemenliğe sahipti. I. Selim tarafından fethedilen, bir Osmanlı vilayeti olarak 16. ila 19. yüzyıl arasında Osmanlı egemenliği altında kalan Mısır buna örnektir. Mısır, 1806 yılında, Fransa tarafından büyük reformatör olarak kabul edilen Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde özerklik kazanmış ancak daha sonra fiilen 1882'de İngiliz işgaline uğramıştır. "Mısır Mısırlıdır" diyerek başlatılan bağımsızlık mücadelesi İngiltere'nin emperyalist gücü karşısında zayıf kalacaktır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Mısır, 1922'de krallık olarak bağımsızlığını kazanmadan önce, kısa süreliğine İngiliz himayesi altına girmişti. İşte bu süreçte Mısır'ın bağımsızlığının tanınmasının yanı sıra jeopolitik ve jeostratejik bir su yolu projesi olarak görülen, Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan Süveyş Kanalı ile ilgili çeşitli argümanların bulunduğu bir dosyayı 19 Aralık 1922 tarihinde Lozan Barış Konferansı Başkanlığına sunan Mısır Delegasyonu Düveli Muazzama karşısında Türkiye'nin desteğini alarak diplomatik alanda sesini duyurmaya çalışmıştır.

Bu çalışmada, Mısır delegasyonunun hazırladığı ve Lozan Barış Konferansı heyetine sunduğu özel nota çerçevesinde Mısır'ın bağımsızlığının tanınması ve Süveyş Kanalı'nın tarafsızlığının sağlanması çabaları ele alınmıştır.

Abstract

Although the effects of World War I were still being felt, the pieces were not yet in place in the Eastern Mediterranean and Middle East. On paper, the Ottoman Empire had nominal sovereignty over parts of North Africa. An example of this is Egypt, which was conquered by Sultan Yavuz Selim and remained under Ottoman rule between the 16th and 19th centuries as an Ottoman province. Egypt gained its autonomy in 1806 under the reign of Kavalalı Mehmet Ali Pasha, considered a great reformer by France, but who was then de facto occupied by the British in 1882. Thus, Egypt became one lands under the legal sovereignty of the Ottoman Empire, which it lost "without war".

During World War I, the country briefly came under British rule before gaining independence as a kingdom in 1922. In this process, recognition of Egypt's independence and the Egyptian delegation, which presented to the presidency of the Lausanne Conference a file containing various arguments concerning the Suez Canal connecting the Mediterranean to the Red Sea, considered a geopolitical and geostrategic waterway project, On December 19, 1922, he made a diplomatic declaration against the powerful giant.

In this study, efforts to recognize Egypt's independence and ensure the neutrality of the Suez Canal are discussed within the framework of the special note prepared by the Egyptian delegation and presented to the delegation of the Lausanne Peace Conference.

Giriş

Kuzey Afrika'da yer alan Mısır, Yavuz Sultan Selim (1470-1520) tarafından Ridaniye savaşının sonucunda Memlûklülere alınarak 1517'de Osmanlı hâkimiyetine dâhil edilmiştir. Bu fetihle beraber Suriye, Filistin ve Hicaz yöresi de Osmanlı topraklarına katılmıştır.¹ Böylece İpek ve Baharat yolu Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Şüphesiz ticari ve stratejik önem arz eden Mısır, Fransa'nın da gözünü kamaştırıyordu.² Mısır'ın zenginliği, büyümlü medeniyeti Fransızların hayallerini süslemeye başlamıştı.³ Büyük bir hevesle bölgeye gelen seyyahlar Avrupa kamuoyuna Doğu Akdeniz hakkında büyüleyici bilgiler sunmuşlardır (Volney, 1787, s. 335). Hatta Fransa'da *Antik Mısır* modası dahi gelişecektir.⁴ Napolyon her ne kadar İngiltere'yi alt etmek sevdasıyla⁵ Mısır'a hâkim olmak istese de işgal aynı zamanda bu bağlamda değerlendirilmektedir.

Öte yandan Mısır coğrafyasında farklı amaçlarla da olsa iki denizi bir kanal ile birleştirme fikri çok eski dönemlerden itibaren vardı. Firavunlar döneminde Nil Nehri ile Kızıldeniz arasında bir su yolu inşa edilmiş ve bu kanalı Persler, Yunanlılar, Romalılar kullanmış ancak zamanla eski önemini kaybetmişti. Daha sonra 16. yüzyılda ise Tüccar Venedikliler, Akdeniz ile Kızıldeniz arasında bir su yolu açma niyetiyle önce Memlûklülere sonra Osmanlılarla irtibata geçmişlerdi. Bu süreçte Portekizlilerin Kızıldeniz'de faaliyetlerini yoğunlaştırmaları buna sebep olarak gösterilebilir. Osmanlı sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa'nın da Mısır'da bir kanal

¹ Osmanlı Devleti'nin zayıflaması bu topraklarda siyasi boşluk yaratacaktır. XVII. yüzyılın sonuna doğru Mısır'da hâkimiyet Osmanlı memurlarından, yönetici konumuna gelen Memlûklü kölelere geçmişti. Bu geçişin en önemli kişisi *şeyhülebed* yani *şehrin şefi* olacaktır. Sadece valilik İstanbul'dan atanır hâle gelmiştir. Valiler *Şeyhülebede* idari görevleri devretmişler ancak memlûk aşiretlerini dengede tutmaya çalışmışlardır. Mısır 1798'e gelince siyasi, ekonomik ve sosyal kargaşa içine girmiş dışardan saldırılara açık hâle gelmişti. Geniş bilgi için bkz. (Shaw, 2008, s. 282-283).

² 1770'lerde Fransız topçu subayı Baron de Tott, görünüşte Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki konsolosluklarını denetleme göreviyle geldiği Mısır'da el altından Osmanlı Devleti'nin güçlü ve zayıf yönlerini tespit ederek daha 1779'da Fransız işgali için bir *memorandum* çıkarmıştı (Irwin, 2008, s. 137).

³ Fransa'nın, Yedi Yıl Savaşları'nda (1756-1763) "Amerika ve Okyanuslarda İngiltere'ye kaptırdığı yerlerin acısını çıkarmak; Fransa'nın adasında bir şey yapamadığı İngiltere'yi sömürge yollarını, özellikle Hint yolunu kontrol altına almak suretiyle dize getirmek ve onu barışa zorlamak; gittikçe sivrilen ve güçlenen Napolyon'u ülkeden uzaklaştırmak; gerçekte ise, Avrupa'da üstün bir duruma gelen, ancak bir "kara devleti" görünümünde bulunan Fransa'yı, Doğu Akdeniz'de önemli ölçüde sömürge kazandırarak, bu bölgeye egemen kılmak, aynı zamanda bir "deniz devleti" hâline getirmek için" Mısır seferi yapılacaktır (Uçarol, 1995, s. 80).

⁴ Volney'i Mısır ve Suriye seyahati çok etkilemişti. Öyle ki Père-Lachaise'deki mezarı vasiyeti üzerine bir Mısır piramidi biçimindedir. Erişim tarihi: 15.03.2023, <https://fr.wikipedia.org/wiki/Volney>

⁵ Napolyon'un, İngiltere'nin *İmparatorluk Yoluna* darbe vurmak için Mısır seferine çıkması her iki devletin bu topraklar üzerinden şiddetli bir mücadele başlatmasına sebep olacaktır. Süveyş kanalının açılması rekabeti daha da körükleyecektir (Armaoğlu, 2010, s. 581).

açma niyeti olmuş; ancak, bu niyet fiili bir teşebbüs seviyesine gelememiştir, zira Kıbrıs'ın fethi bu fikri akamete uğratmıştır.⁶

Napolyon'un Mısır'ı işgali⁷, eskiden kullanılan âtil hâldeki kanalı tekrar bulmak veya iki deniz arasında bağlantı kurmanın yollarını aramak fikrini yeniden canlandırmıştır. Ancak içinde bulunulan zorluklar nedeniyle bu teşebbüs de ertelenmiştir. Kanal açmak için çok istekli olan Ferdinand de Lesseps⁸ bu teşebbüsü hayata geçirecek ve Süveyş Kanalı Şirketi'ni (*Compagnie Universelle du Canal Maritime de Suez*) kuracaktır.⁹ 1854'te Said Paşa (1822-1863) tarafından verilen ilk ruhsatla (1856'da ikinci bir ruhsat daha verilmiştir) Süveyş Kanalı'nın sancılı yapım süreci başlamıştır. Jeopolitik ve jeostratejik bir su yolu projesi olarak görülen, başlangıçta 169 km olarak planlanan, ancak daha sonra 193 km'ye çıkarılan, Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan veya başka bir deyişle Atlas Okyanusu ile Hint Okyanusu arasında bir bağlantı yolu olan Süveyş Kanalı 1869'da açılacaktır. Mısır'ın önemi bu kanal ile daha da artmış ve kanal, ülkenin önemli gelir kaynaklarından biri oluvermiştir. Olağanüstü bir uluslararası mücadeleden (Uyur, 2018, s. 705) sonra açılan kanal, artık hem Mısır'ın hem bölgenin hem de bütün uluslararası ticaretin ve gemi trafiğinin önemli geçiş güzergâhlarından biri olmuştur.

Kanalın açılmasıyla bir Fransız-Mısır şirketi İngiltere'nin *İmparatorluk Yoluna* hâkim olmuştu. Başlangıçta kanalın yapımına karşı koyan, hatta Lesseps'in hisse satın alması yönündeki tekliflerini (Armaoğlu, 2010, s. 585) reddeden İngiltere bu

⁶ Hindistan tarafında hac veya ticaret amacıyla Osmanlı topraklarına gidenleri Portekizlilerin saldırılarından korumak ayrıca Yemen ve Hicaz gibi vilayetleri emniyet altına almak için bir donanmaya ihtiyaç vardır. Bu amaçla "Akdeniz donanmasının doğrudan doğruya Kızıldeniz ve Hind denizine geçerek faaliyette bulunması zaruri görüldüğünden Akdeniz'le Kızıldeniz arasında bir kanal açılması için teşebbüse geçilmiştir." Uzunçarşılı, bu projenin neden yapılamadığına dair kesin bir bilgi olmadığını ancak Sokullu'nun Don-Volga kanalını önceleyip Süveyş'i ikinci plana atmış olabileceğini belirtmiştir. Don-Volga projesi başarısız olunca ise Süveyş için teşebbüse geçilemediğini tahmin etmektedir (Uzunçarşılı, C. III, s. 33).

⁷ Napolyon'un Mısır'ı işgal harekâtı ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Karaer, N. (2012). *Fransa'da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1797-1802) Sürecinde Osmanlı-Fransız Diploması İlişkileri*, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31(51), 63-92. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000508

⁸ 1832'de Mısır'ın İskenderiye şehrinde yardımcı konsül olarak görev alan, *Büyük Fransız* lakaplı, diplomat ve mühendis Ferdinand de Lesseps 1835'de baş konsül olmuştur. Bu zaman zarfında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın küçük oğlu Said'in eğitimini üstlenmiştir. Said Paşa'nın yönetime gelmesiyle hazırladığı projeyi hayata geçirmiştir. Lesseps, babasının Napolyon'un ve Talleyrand'ın emriyle Mehmet Ali Paşa'yı Memlûklülere karşı koymasına için desteklemeye ve eğitmeye gönderildiğini belirtmiştir. 1802 yılında Mısır'a gönderilen babası da Mehmet Ali Paşa'nın çocuklarının eğitimine katkıda bulunmuştur (Lesseps, 1884).

⁹ Lesseps, Paris'te *iki denizi Kızıl Deniz ile Akdeniz'i birleştiren "l'Isthme de Suez" (Süveyş Kanalı) gazete* logosuyla, her ayın 10. ve 25. günlerinde olmak üzere ayda iki defa bir gazete yayımlamıştır: *l'Isthme de Suez*, 10 Juillet 1856. *l'Isthme de Suez*, 10 Décembre 1857. *l'Isthme de Suez*, 25 Décembre 1857. *l'Isthme de Suez*, 25 Janvier 1858; http://www.association-lesseps-suez.org/_1459?lang=fr

hatasını telafi etmek için fırsat kollamaya başlamıştı. 1882’de bir bahaneyle Mısır’ı işgal eden İngilizlerin ilk dönemine (1882-1914) genellikle "Örtülü Koruma" adı verilir. Böylece Mısır, *hukuken egemenliği* altında bulunmasına rağmen Osmanlı Devleti’nin “savaşız” kaybettiği topraklarından biri olmuştur. Bu dönemde Mısır Hıdivliği, Osmanlı Devleti’nin özerk bir vilayeti olarak kalmış olsa da İngiliz idaresi ülke üzerinde fiili bir himaye teşkil ediyordu. Bununla birlikte İngiliz işgalinin hiçbir hukuki dayanağı yoktu. Mısır bu nedenle İngiltere’nin bir parçası olarak görülüyordu, ama bu durum Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na İttifak Devletleri safında katıldığı 1914 yılına kadar devam etti ve bu tarih itibarıyla İngiltere Mısır’ı himayesi altına aldı.¹⁰ Mevcut hıdiv II. Abbas Hilmi tahttan indirildi, halefi Hüseyin Kâmil, Aralık 1914’te kendisini Osmanlı Devleti’nden bağımsız olarak Mısır’ın kralı ilan etmek zorunda kaldı.¹¹

Mısır’ın Millî Mücadele Safhaları

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Osmanlı Devleti dağılırken İngiltere ve Fransa’nın başını çektiği galip devletler yakın ve Ortadoğu politikalarını yeniden şekillendirmişlerdi. Başat bu iki gücün arasındaki diplomatik güvensizlik ve rekabetin etkisiyle gizli ve açık birçok bildiri, anlaşma, kongre ve konferanslar bu dönemin siyasi kurgusunu oluşturmuştu. Savaştan sonra Osmanlı Devleti’ne dayatılan Sevr Barış Antlaşması uygulanamamış, Anadolu’daki Türk direnişi ve zaferi sonrası yeni durumu görüşmek üzere 1922’de İsviçre’de Lozan müzakereleri başlamıştı.¹² Lozan’a gelen heyetler arasında Sevr ile devlet kurma hayalleri yıkılan Araplar da vardı; zira Lozan’da onlar için de bir diplomatik mücadele fırsatı

¹⁰ 1914’te İngiltere, Süveyş Kanalı’nı kontrol altına almak ve cihad çağrısına Mısırlıların uymasını engellemek amacıyla 1882’den beri işgali altındaki Mısır’ı himayesine aldığını 18 Aralık 1914’te ilan etmiştir.

¹¹ İngiltere, 19 Aralık’ta İstanbul’da bulunan II. Abbas’ın görevinden azledildiğini hanedanın en yaşlı üyesi Hüseyin Kâmil’e bildirdi. Mısır’ın eskiden olduğu gibi Kavalalı hanedanından bir prens tarafından yönetileceği ilan edilerek Hüseyin Kâmil’e “sultan” unvanı ile tahta çıkması önerilmiştir. Aksi durumda yabancı birinin, Ağa Han’ın, Mısır’a kral olarak tayin edileceği yönünde şayialar yaydılar. Tereddüt hâlindeki Hüseyin Kâmil İngilizlerin teklifini kabul ederek 20 Aralık 1914’te tahta çıkmıştır. İlk olarak Mısır kadısının bu sultanlığın geçersiz olduğunu, Osmanlı Devleti hükümlerine haklarına aykırı bulunduğunu belirtmesi üzerine Hüseyin Kâmil kadılığı derhal ilga etmiştir. Bâbü’lî bu oldubittiye şiddetli tepki göstermiş ve bir fetva çıkartarak “hidiv-i kâzib” diye adlandırdığı Hüseyin Kâmil’i hain ilan etmiştir. Bütün gücü elinde bulunduran İngilizler yüzünden bu fetva Mısır’da pek etkili olamadı zira muhalefet edenler şiddetle cezalandırılıyordu. Mısır halkı tarafından pek kabul görmeyen İngilizler ile de uyum sağlayamayan Hüseyin Kâmil 1917’de hastalanarak ölmüştür (Kurşun, 1998, C. 18, s. 553).

¹² İsviçre’nin Lozan kentinde yapılacak olan Lozan Barış Görüşmelerine giden süreç ve müzakereler bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Kısaca Lozan Antlaşması “24 Temmuz 1923 tarihinde 5 fasıl, 5 itilaf, 5 protokol 5 beyannameye taksim edilmiş olan 143 maddeyi ihtiva eder” (İnan, 1994, s. 286; Meray, 2001, s. 6-7).

doğacaktı.¹³ Bu süreçte Mısır da kendi iç dinamiklerini göz önüne alarak Lozan müzakerelerine katılacaktır.

Mısır Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak Mısır'ın bağımsızlık serüveni diğer Arap ülkelerinininkinden biraz farklı seyretmiştir.¹⁴ 1863'te Hıdiv İsmail Paşa zamanında Mısır'ın toprakları Kızıldeniz kıyılarına kadar genişlemişti. Mısır en parlak dönemini yaşarken, yani modernleşirken, İngiltere ve Fransa'dan alınan borçlar ülkenin çöküşünü hızlandıracaktır. Borç sarmalındaki ülke Süveyş kanalının hisselerini satın alan İngiltere'nin kucağına itilecektir. Her zaman borçlanmaya alışık müsrif ve başarısız Said Paşa'nın Fransa nezdinde saygınlığı da azalmıştır. Üstelik 1877'de Habeşistan'a saldıran Said Paşa daha fazla borçlanmak zorunda kalmıştır. Bu durumu yakından takip eden İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli (1804-1881) kendi Maliye Bakanı'na danışmadan ve Fransa'ya fırsat vermeden Rothschild ailesinden¹⁵ borç alarak, 4 milyon sterline Süveyş kanalının hisselerini hemen satın almıştır (Armaoğlu, 2010, s. 585; Milner, 1898, s. 375).

Mısır'ın maliyesi Fransa'nın teklifiyle kurulan bir karma komisyona (Fransız-İngiliz) devredilmiştir.¹⁶ Bu komisyonun kontrol dahi yaptıklarını belirtmek gerekir.

¹³ Sevri Antlaşması'nın 9. kısmına Mısır ile başlanmış; antlaşma metninde 101. maddeden 113. maddeye kadar Mısır'la ilgili hükümler yer almıştır. Buna göre: "Türkiye Mısır'da ve Mısır üzerindeki bütün hukuk ve tasarruflarından feragat eder. Bu feragat 5 teşrinisani 1914 tarihinden itibaren muteber olacaktır. Türkiye düvel-i müttetika tarafından müttahaz esasa tevfikân İngiltere'nin 18 kânunuevvel 1914'de Mısır üzerinde ilân ettiği himayeyi tasdik eylediğini beyan eder" (Erim, 1953, s. 562).

¹⁴ "1831 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin gözde eyaleti olan Mısır'da diğerleri ile kıyaslanamayacak nitelikte bir ayaklanma baş gösterdi. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa devletin içinde bulunduğu zaftan istifade ederek hükümdarına karşı başkaldırdı." (Karaer, 2012, s. 13) İç isyan olarak başlayan bu mesele kısa sürede Düveli Muazzama'nın müdahalesiyle uluslararası hâle gelecektir. Ortaylı, bu sürece Mehmet Ali Paşa'nın despot idaresiyle halkın hoşnutsuzluğunu da ilave etmektedir. Devlet yönetme geleneğine sahip olmayan Paşa alışılmamış mali yükümlülük ve angarya ile halkı bezdirmiştir (Ortaylı, 2011, s. 64).

¹⁵ Mayer Amschel Rothshild (23 Şubat 1744-19 Eylül 1812), Alman-Yahudi bankacı ve Rothschild bankacılık hanedanının kurucusudur. "Uluslararası finansın kurucu babası" olarak bilinir. Erişim tarihi: 20.03.2024, <https://www.britannica.com/topic/Rothschild-family>

¹⁶ Bu konuda, Serdar Bay'ın, "Mısır'da İflas Ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876)" adlı makalesinde bu süreci şöyle özetlemiştir: "İsmail Paşa'nın 1875'te maliyede görev alması için İngiltere'den uzman talep etmesiyle başlayan süreç, Mısır'ın 1882'deki işgaliyle sonuçlanan karmaşık olaylar silsilesine neden olmuştur. Mısır'ın geleceği için yabancılardan oluşan mali kontrol sistemi ilk defa Cave'in raporunda yer almıştı. Ancak raporun yayınlanmasının ardından Fransa, Mısır'da İngiltere karşısında daha etkin olabilmek için kredi vermenin temel koşulu olarak uluslararası bir kontrol mekanizmasını zorunlu tutmuştur. Ancak tartışmaların hiçbir sonuç getirmediği bir ortamda Hıdiv Nisan 1876'da Mısır'da İflas ve Finansal temerrüde düştüğünü ilan etmiştir. Fransa, İtalya ve Avusturya dış borçların düzenli ödenmesi ve bir daha böyle bir durumun yaşanmaması için Caisse de la Dette Publique adında Mısır maliyesi üzerinde uluslararası bir denetim mekanizması kurmuşlar ancak karşılığında onu daha ağır türden bir dar boğazın içine atmışlardır. Caisse kurulduğu ilk andan itibaren devlet içerisinde devlet olmuş böylece Mısır maliyesi bağımsızlığını kaybetmiştir. Avrupa'nın bu müdahalesi, Mısır'ı acımasızca sömüren alacaklıları desteklemek için tasarlanmış, aldığı kararlar hiçbir tarafı memnun etmemiştir" (Bay, 2024, s. 298-299).

Nubar Paşa hem İngiliz hem de Fransızlarla iş birliği yapmak üzere Mısır maliyesinin başına getirilmiştir (Uygur, 2019, s. 313). Bundan sonra ülke üzerinde İngiliz-Fransız çıkar çatışması artarak devam edecektir. Adı geçen bu iki devlet Osmanlı-Rus Savaşı sonrası toplanan Berlin Kongresi'nde üçüncü bir ülkenin müdahalesini önlemek üzere, Mısır konusunda eşit haklara sahip olmaya çalışmışlardır.

İsmail Paşa'nın (1867-1879) azliyle yerine oğlu Tevfik Paşa (1879-1892) getirilmiş, ancak onun pasif idaresi altında halk nezdinde Napolyon'un sloganı "*Mısır Mısırlılarındır*" yeniden revaç bulmuştur.¹⁷ Bu sloganı benimseyen ve *Vatanî* olarak adlandırılan bir grup, ülkede ses getiren milliyetçi ayaklanmalar gerçekleştirecektir (Armaoğlu, 2010, s. 587). Bu grubun etkisiyle halk İngiliz-Fransız müdahalesinin yanı sıra Osmanlı himayesine de karşı çıkmaya başlamışlardı.¹⁸ Aralarında farklı unsurlar olmasına rağmen Mısır'da meşrutî bir monarşi isteyen bu gruplar hükümetleri endişelendirmeye başlamıştı.¹⁹ Fransız Başbakanı Gambetta²⁰ (1838-1882) İngiltere ile çok ciddi iş birliği yapmak isterken Bismarck (1815-1898) buna engel olmak için Osmanlı Devleti'ni kışkırtmak istemiştir. Osmanlı Devleti de olası bir müdahalede Mısır'ın yanında olacağını belirtince Mısır meselesi yüzünden savaş istemeyen Fransız Milli Meclisi, Gambetta hükümetini düşürmüştür (Armaoğlu, 2010, s. 188).

1882'de İngiliz-Fransız donanması İskenderiye önlerinde meydana gelen karışıklığı bahane ederek İskenderiye'yi topa tutmuştu. Buna karşı koymaya çalışan Mısırlı Urabi Paşa savunmaya çalışmıştı. Fakat Disraeli'den sonra iktidara gelen

¹⁷ Bkz. Ferid, M. (2007). *Mısır Mısırlılarındır: İngiliz işgaline karşı Osmanlı hilâfeti*. (A. Benli ve M. Karagözoğlu, Çev.). İstanbul: Klasik

¹⁸ "Urabi Paşa'nın tüm uyarılarına rağmen Mısır ileri gelenlerinin Kahire'yi savunmayıp İngiliz işgalini sevinçle karşılamaları ve teslim edilmeyen istihkâmlardaki askeri de silahlarını bıraktırmalarıyla Osmanlı Devleti'nden bölgedeki asayişin sağlanması için yardım beklendiğine dair rapor. Bkz. (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 120, (2012) *Osmanlı Belgelerinde Mısır*, (Proje Yöneticisi Uğur Ünal). Seçil Ofset: İstanbul, s. 451).

¹⁹ Benzer endişe Osmanlı Devleti'nde de vardır. Buna göre: "Mısır'da Milliyetçilik akımının etkisiyle meydana gelen karışıklıkların önlenmesi ve bölgedeki asayişin sağlanması için askerî müdahaleye karar verildiği, olayların ve halkın şikâyetlerinin araştırılarak bunda hıdivin idaresinin ve mali politikasının etkili olup olmadığının tespit edilmesi, Osmanlı Devleti'nin ve Mısır Hıdivliği'nin haklarının korunması, halkın huzur ve refahının sağlanmasının tedbirlerinin alınması, Mısır'ın geleceğinin Osmanlı Devleti ile irtibatının devam ettirilmesine bağlı olduğunun Mısır ileri gelenlerine anlatılması hakkında Mısır Fevkalade Komiseri Server Paşa'ya verilen talimat" ile ilgili bkz. (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 120, (2012) *Osmanlı Belgelerinde Mısır*, (Proje Yöneticisi Uğur Ünal). Seçil Ofset: İstanbul, s. 438).

²⁰ Fransız devlet adamı Léon Gambetta, (1838-1882) Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin ilk yıllarının en önemli siyasi figürlerinden biridir. Gambetta, hükümet başkanı olarak halefi Charles de Freycinet'i, özellikle de bölgedeki Fransız nüfuzunun İngiliz İmparatorluğu yararına kaybolmasıyla sonuçlanan Mısır sorunu konusundaki tereddütlerini oldukça sert eleştiriyordu. Freycinet kabinesi, 29 Temmuz 1882'de Georges Clemenceau ve Léon Gambetta'nın bir Fransız seferi için kredi oylaması sırasında Meclis'e müdahale etmesinden sonra düşmüştür (Barral, 1968, s. 360).

İngiliz liberal parti başkanı Gladstone Kıbrıs'tan sonra Mısır'ı da ele geçirmek istiyordu. Fransa'ya birlikte hareket etmeyi teklif eden İngiltere, Almanya korkusuyla olumlu cevap veremeyen, üstelik hükümetin istifasına sebep olan bu süreçte Fransa'yı yanında göremeyecektir.²¹

1882'de tek başına harekete geçen İngiltere İskenderiye'ye çıkmış ve Süveys kanalını işgal etmiştir. Diğer Avrupalı büyük güçler ve Osmanlı Devleti bu duruma itiraz etse de boyun eğmek zorunda kalmıştır. Artık Fransa'nın etkisini de izale eden İngiltere hem Hindistan sömürgesinin güvenliğini hem de şarkta üstünlüğünü pekiştiren bir politikayla Mısır'a *de facto* yerleşmiştir.²² İşgalden sonra Osmanlı valisi II. Abbas Hilmi'yi görevde tutan İngiltere, 1914'te savaş patlak verince Mısırlılar, kendilerine karşı savaşa teşvik ediliyor bahanesiyle Mısır üzerinde protektorasını ilan etmiştir (Tignor, 1966, s. 392). II. Abbas azledilmiş, yerine amcası Hüseyin Kâmil hıdivlik yerine *Mısır ve Sudan sultanı* olarak görevlendirilmiş ve İngiliz himayesinde 1917'ye kadar görevde kalmıştır.²³ Hüseyin Kâmil'in ölümüyle beraber kardeşi Fuad sultan/kral olarak Mısır'ın yönetimini ele alır. Kral Fuad döneminde Mısır, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Wilson'un on dört ilkesi etrafında, 1907'lerde şekillenen parti ve siyasi hareketler aracılığıyla, İngiliz egemenliğine karşı harekete geçecek ve millî bir mücadele başlatacaktır (Okyar, 2023, s. 913).²⁴

Mısır Delegasyonu Paris Barış Konferansında

Kral Fuad'a pek güvenmeyen Mısır halkı 18 Ocak 1919'da Paris'te toplanan Barış Konferansında Mısır'ı temsil etmek üzere, bağımsızlık ideali etrafında Saad Zaglul Paşa'nın liderliğinde birleşmeye çalışmışlardı (Polat, 2020, s. 429). Çok çeşitli grupları bir araya getiren bu oluşum bir nevi delegasyon anlamında *Vefd hareketi*

²¹ 1882'de İngiltere İtalya'ya Mısır'ı korumakla ilgili ortak bir öneri sunmuştu. "İtalya İngiliz karşıtı Mısır milliyetçi hareketlerinin hamisi olarak kaldı. Ne var ki bütün kanıtlar İtalyanların Mısırlıları değil, Mısırlıların ihtirash ve ahmak İtalyanları kullandıklarını gösterir." (Bosworth, 1999, s.64).

²² Mısır'da Urabi Paşa'nın, kendisi ve halkın Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu, hıdivin bağlılığının ise sadece dini olup, Mısır'ın önemli birimlerini İngilizlere teslim ettiği iddiasında bulunduğu; buna mukabil hıdiv taraftan da, halkın böyle bir bağlılığının olması, Urabi Paşa'nın asil niyetinin Mısır'da millî bir Arap Devleti olduğunun ifade edildiği; devletin haklarını korumak için ve İngiliz idaresine tepki olarak ortaya çıkan Urabi Paşa hareketinin İskenderiye'nin İngilizler tarafından işgaline yol açtığı; Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki olayların barış yoluyla çözümünü istemesine rağmen Avrupa resimlerinin askeri müdahaleden yana oldukları hakkında rapor bulunmaktadır (Osmanlı Belgelerinde Mısır, 2012, s. 423).

²³ "1917 yılında Hüseyin Kâmil Paşa'nın vefatı ile yerine, I. Fuad'ın, "sultan" unvanıyla getirilmesi, savaş sonrası bağımsızlığa dair bir ümit ışığı olarak algılanmıştı. Fakat savaş sonrası düzenlemelerde Mısır'ın temsil talepleri karşılık görmeyecekti. Bu süreçte Vafd Partisi lideri Saad Zaglul Paşa Mısır milliyetçiliğinin simgesi hâline gelecek, İngiliz karşıtı ton güçlenecekti." (Polat, 2020, 429)

²⁴ İngiltere önceleri Mısır'da konsolosluk düzeyinde görevli bulundururdu. Protektora ilanıyla birlikte Yüksek Komiserlik seviyesine çıkmıştır. Mısır'ın dış politikasında baskın siyasi figürler bu yüksek komiserler olacaktır. Lozan sırasındaki Yüksek Komiser Edmund Allenby (1861-1936)'dir.

olarak anılmıştır. Bu platformlarda ilk önce, ülke ile ilgili yasal-anayasal tarzda istekleri ortaya koyan manifestolar hazırlamışlardır. İngilizler bu isteklere karşı sert tavırlar almakta gecikmemiş ve hareketin ileri gelenlerini, Zılgül ve ekibini Malta'ya sürgüne göndermiştir. Bu durum Mısır halkını endişelendirmiş, karar protesto edilmiştir. Bu şiddetli protestolar karşısında İngiltere kısmen geri adım atsa da başkaldırı iki koldan devam edecektir. Sürgünden döndürülen Zılgül ve Paris'te Wilson'un İngiltere'yi onaylamasıyla istediği desteği alamayan diğer Mısırlı temsilciler ancak Osmanlı temsilcileriyle Sevr'de de yer alan anlaşma maddelerini (9. Kısım/101 ilâ 114. maddeler) (Erim, 1953) kararlaştırmakla yetindiler. Buna göre Osmanlı Devleti Mısır üzerindeki tüm haklarından feragat edecek ve İngiliz himayesini tanıyacaktır.²⁵

Mısır Vefd Hareketinin Mücadelesi

Paris Barış Konferansında yaşanan gelişmeler üzerine Mısır halkı Zılgül liderliğinde İngilizlere karşı isyan başlatmış ve İngilizleri müzakere masasına çekmeyi başarmıştır. Fakat İngilizlerin verdiği taviz, hareketin taleplerini karşılamayınca müzakereler sonlanmıştı. İngiltere yeni bir hamle yaparak 28 Şubat 1922'de Mısır'ın tek taraflı bağımsızlığını ilan etmiştir; ancak, yine de Mısır'da milliyetçi isyanları bastıramamış ve siyasi düzeni sağlayamamıştır. İngiltere savaş sonrasında dünya düzeni ve ekonomik koşullarını dikkate alarak, kendi çıkarlarına zarar vermeden Mısır'ın geleceği hakkında şartlı bağımsızlık gibi bir politika izlemeye karar vermiştir (Armaoğlu, 1983, s. 205).

Görünüşte bağımsız bir ülke gibi algılansa da Mısır gerçek anlamda bağımsız değildi. Bu sebeple Mısır delegasyonu 22 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı'na, bağımsızlık mücadelesini diplomatik yollardan sürdürmek niyeti ve çabasıyla katılmıştır. Daha önce siyasi birliktelik sağlamaktan uzak görünen bu hareket savaşın bitmesiyle yeniden şekillenen dünya düzeninde baskıcı İngiliz siyaseti sayesinde birleşebilmiştir. Mısır milliyetçiliği mücadelesi İngiltere himayesini sonlandırmak amacıyla 1919'da başlayan ayaklanmalar safhasından barışçıl çabalara evrilmiştir. İngiltere'nin emperyalist çıkarlarına zarar vermeden Mısır'ın bağımsızlığını tatmin edecek formül oluşturmak üzere İngiliz-Mısır müzakereler

²⁵ Paris Barış Konferansı'nda Almanya, Versailles Barış Antlaşmasını imzalayınca 147. maddesi gereği Mısır'ın İngiltere'nin protektorasını tanımak zorunda kalmıştır. "147. madde: Almanya, İngiltere'nin Mısır'da 18 Aralık 1914 tarihinde ilan ettiği himayeyi tanıyacak ve Mısır'daki kapitülasyonlarından 4 Ağustos 1914 tarihinden itibaren feragat edecektir. 148. madde: Almanya'nın Mısır ile akdettiği bütün mukavele ve anlaşmalar 4 Ağustos 1914 tarihinden itibaren geçersiz sayılacaktır" (Ahmed, 2016, s. 133).

dönemi başlamıştır. Lozan'daki görüşmeler de dâhil olmak üzere yaklaşık üç yıllık (1919-1923) bu süreçte tek taraflı parlamenter monarşi baskısıyla istenilen sonuç alınamayacaktır, zira İngiltere Mısır'daki çıkarlarını korumak adına askerî ve siyasi varlığını sürdürmek isteyecektir (Milner, 1898, s. 473).

Mısır'ın tam bağımsızlık hareketi, belli başlı aktörleriyle yeni bir anayasa ilan etmeden önce Lozan'da müzakerelere başlayacaktır. Fakat hareketin içinde son derece liberal görüşler olduğu gibi teritoryal milliyetçi karakter de mevcuttur. Mısır halkının daimî delegasyonu iddiasıyla kurulan Vefd, İngiliz egemenliğine karşı gelirken ekonomik eşitliği hedefleyen liberal düşünceye de saygılı olduğunu çeşitli aktörler aracılığıyla duyurmuştur. Bu hareket, içindeki Osmanlı-İslam çizgisinde olan bir gruba rağmen, Panislamcı siyasi elitten veya Mustafa Kemal hareketi gibi yeni nesil liderlerden oluşmayacak, laik-liberal fikirleri benimseyen ve ekonomik çıkarlarını önceleyen toprak sahipleri gibi finansör ve girişimcilerin desteklediği bir hareket olacaktır (Okyar, 2023, s. 917).

Mısır Delegasyonu 19 Aralık'ta Lozan'da

Mısır delegasyonu, İngiliz birliklerinin Mısır topraklarından çıkartılması ve hıdivin yetkilerini sınırlandıran bir anayasa yapılması amacıyla müzakerelere katılırken Wilson ilkeleri çerçevesinde bağımsız millî bir devlet yaratılması hedeflenmiştir. Ankara hareketinden mülhem Mısırlı kimliğinin teritoryal vurgusu göze çarpmıştır. Mısır'ın ahvali üzerinden hazırlanan Lord Milner komisyon raporu da İngilizlere bazı tavizler vermeyi önermişti (Okyar, 2023, s. 919). Süveyş kanalının İngilizler tarafından korunması veya Mısırlı burjuvaziyle İngiltere'nin anlaşmaya çalışması gibi tavizler söz konusu olmuştur.

Mısır, Lozan Konferansı'na başkanlığını Hasan Hasib'in yaptığı Vefd temsilcileri ve Seyfullah Yusri başkanlığındaki milliyetçi Vatan Partisi temsilcileri olmak üzere iki ayrı heyet hâlinde katılmıştır. Vefd temsilcileri konferansta İsmet Paşa'yla da görüşmüştür.²⁶ Mısır heyetleri aralarında Misak-ı Milli benzeri kutsal bir *Pakt* kabul ederek ortak görüş beyan etmişlerdir. Mısır'ın tam bağımsızlığı ile Süveyş Kanalının tarafsızlığına vurgu yapan bu pakta göre İngilizlerin Mısır ve Sudan dâhil olmak üzere Nil vadisinden geri çekilmesi istenmiştir. Mısır halkının bağımsızlık memorandumunu

²⁶ Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya 3 Aralık'ta gönderdiği telgrafta şöyle demiştir: "Dr. İsmet [İsmail] Sıtkı başkanlığındaki Mısır heyetiyle görüştüm. Zaglul Paşa heyetinden çok farklı. Lozan'a gidiyor. Konferans'ta bir ara Mısır'ı da söz konusu etmenizi rica ederim" (Şimşir, 1990, s. 44).

olan bir belge, temsilciler tarafından (El Ahram, 1922)²⁷ konferans başkanlığına sunulmuştur.

23 Kasım'da Mısır delegasyonu Lozan Konferans sekreterliğine bir muhtıra vererek konferansa kabulünü istemiştir. Zaglul Paşa başkanlığındaki heyetin resmî Mısır delegasyonu olması talep edilmiştir. Oysaki bu sırada Paşa, Aralık 1921'den beri sürgündedir ve bu yüzden Lozan'a gelememiştir. Mısırlılar Paşanın sürgünden getirilmesini ve konferansta Mısır'ı onun temsil etmesini, Türk yetkililerin desteğini alarak, rica etmişlerdi. Bunun üzerine TBMM İcra Vekilleri Heyeti başkanı Rauf Bey [Orbay] 28 Kasım 1922'de İsmet Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta şöyle demiştir: *"Mısırlılar Konferansta İngiliz âleti olacak olan Mısır murahhası bulundurmuyarak Zaglul Paşa'nın murahhas sıfatı ile i'zâminin te'minini bizden rica etmektedirler"* (Şimşir, 1990, s. 141). Bunun üzerine İsmet Paşa aralık ayında, Lord Curzon'a Mısır, Suriye ve Filistin delegelerinin de dinlenmesi gerektiğini hatırlatmıştır.

3 Aralık 1922'de Mısır heyetlerinin fikir ayrılığına düştüklerini belirten telgraflar gelmiştir. Buna göre, Vatan Partisi heyeti ile Zaglul Paşa'nın başkanlığındaki Vefd heyeti arasında ciddi bir fark ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. *"Zaglul Paşa'nın taraftarları İngilizlerle uyuşarak ba'zı kuyûd ve şerâit tahtında bir istiklâle razı oldukları hâlde bu heyet bilâ kayd-ü şart Sudan dâhil Mısır'da istikâl-i tama talib ve taraftardır"* (Şimşir 1990, s. 297). Bu süreçte aralarında geçici bir anlaşma yaptıkları görülmektedir. Ankara'daki Mısır heyeti Lozan'a doğru yola çıkarken Mustafa Kemal, İsmet Paşa'dan *"Misak-ı Milli'nin birinci maddesine istinaden Mısır'ı da telâffuz buyurmasını rica edecektir"* (Şimşir, 1990, s. 298). Kısaca Mısırlı her iki hareketin taraftarları Ankara'nın desteğini almak için çok çaba sarf etmişlerdir. Türk heyeti de müzakereler sırasında ve her fırsatta Mısır halkına tam bağımsızlık verilmesi gereğini tekrar edecektir.²⁸

Mısır delegasyonu 19 Aralık 1922'de konferans başkanlığına Mısır'ın haklı davasını üç bölüm hâlinde sunacaktır. Buna göre, İngiltere'nin, Sudan ve Nil havzası dâhil olmak üzere Mısır topraklarını terk etmesi ve Mısır'ın bağımsızlığının tanınması öncelikle talep edilmiştir. Süveyş kanalıyla ilgili olarak ise 1840'dan itibaren yapılan devletlerarası anlaşmalar ve ticari sözleşmeler hatırlatılmış, kanalın finans

²⁷ Al-Ahram 20 Aralık 1922 tarihli gazetede Mısırlı her iki başkanın imzası bulunmaktadır. Mısır'ın 1840'dan beri bağımsız olduğu vurgusu yer almıştır.

²⁸ Türk vatanından Ermenilere toprak talep eden Fransız komisyon başkanı Montagna'ya Mısır'ı ve diğer bağımsızlık isteyen Tunus Cezayir ve Hindistan'ı da hatırlatan Rıza Nur Fransız ve İngiliz delegelerini protesto ederek olaylı celseyi terk etmiştir. (Şimşir, 1990, s. 346).

kaynakları zikredilmiştir. Kanalin tarafsızlığının korunması ve gözetiminin Mısır'a verilmesi istenmiştir.²⁹ Mısır delegasyonu başkanı Saad Zaglul Paşa adına vekâleten başkan Hasan Hassib'in imzaladığı memorandum/nota 3 Ocak 1923 tarihlidir (Ek 1).

Süveyş Kanalı'nın *İmtiyaz sözleşmesi* ile ilan edilen tarafsızlığına vurgu yapılan nota mealen şöyledir: Bağımsızlık raporuna ek olarak delegasyon, konferansa, güçlerin dikkatini çekmek üzere Süveyş Kanalı sorununa ilişkin özel bir nota sunma onurunu taşımaktadır. Maddeler hâlinde başlayan nota öncelikle *imtiyaz sözleşmelerine*, kanalın yapım tarihine ve kanalın amacına vurgu yapar, yani bunun *insanlık adına* inşa edildiğini bildirir. Buna göre, 30 Kasım 1854'te Ferdinand de Lesseps, Mısır Valisi Said'den kendisine "*Süveyş Kıstağı'nın delinmesi için bir Şirket kurma ve yönetme münhasır yetkisi*" veren bir senet almıştır (Notovitch, 1898, s. 136). Bu senet, 5 Ocak 1856 tarihli ikinci ve daha ayrıntılı bir senetle teyit edilmiş ve tamamlanmıştır. Mısır'ın yaptığı tüm bu fedakârlıklar, bu büyük işin yürütülmesine gösterdiği insani ilgiyi açıkça ortaya koymaktadır.³⁰

Notanın ikinci maddesi ise daha çok Süveyş Kanalı'nın tarafsızlığı üzerine yapılan imtiyaz sözleşmesi ile ilgilidir. Said Paşa, çalışmalardan sorumlu şirkete tüm maddi ve mali kolaylıkları sunarken aynı zamanda geleceği de düşünmüş ve kanalın tarafsızlığını, tüm ülkelerin çıkarları doğrultusunda imtiyaz senedini ilan etmek istemiştir. 1856 tarihli senedin 14. ve 15. maddeleri kanalın gerçek sözleşmesini

²⁹ Bu memorandum ya da nota şeklindeki belge Fransızca kaleme alınmıştır. Belge Fransız Milli Kütüphanesi arşivinde bulunmaktadır. Canal de Suez / note présentée par la Délégation Egyptienne à la Conférence de Lausanne Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France.

³⁰ Her ne kadar Kavalalı Mehmet Ali "*yeni bir Boğaz*" yaratmak istemediğini söyleyerek kanalın inşasına her zaman karşı çıkmış olsa da Said Paşa yalnızca medeniyete bir iyilik yapma arzusuyla hareket ederek bu imtiyazı vermiştir. III. Napolyon'a yazdığı mektup, projenin kendi içindeki önemini onun için diğer tüm düşüncelerin önüne geçtiğini kanıtlamaktadır: "Tüm insanların kardeş olduğu gerçeğiyle dolu ve tüm halklara faydalı olma arzusuyla hareket ederek, Akdeniz'i Kızıldeniz'e bir navigasyon kanalıyla bağlama projesini oluşturduğum ve bu büyük işin yürütülmesini evrensel bir şirkete emanet ettim". Demişti. Mısır, çalışma için sadece izin vermekle yetinmedi; kolaylaştırmak için elinden gelen her şeyi yaptı ve projenin başarıyla tamamlanmasını sağlamak için yapmadığı fedakârlık kalmadı. Bu nedenle araziye bedelsiz olarak Şirketin kullanımına sunmuştur: "Özel şahıslara ait olmayan gerekli tüm araziler bedelsiz olarak verilecektir (1854 senedinin 4. maddesi). Önceki maddelerde belirtilen kanalların ve müstemilatların inşası için Mısır Hükümeti, özel şahıslara ait olmayan ve gerekli olabilecek tüm arazilerin kullanımını herhangi bir vergi ya da telif hakkı olmaksızın Şirket'e bırakır" (1856 senedinin 10. maddesi). Mısır ayrıca madenlerin ve taş ocaklarının çıkarılmasına herhangi bir irtifak hakkı tesis etmeksizin izin verir (Canal de Suez, s. 3-4).

oluşturmaktadır.³¹ Dolayısıyla kanalın tarafsızlığı aslında tamamen Mısır'a ait bir fikirdir. Vali, yeni su yolunu diğer ülkelerin siyasi etkilerinden korumak istemiş ve imtiyazı verirken ona barışçıl bir karakter kazandırmıştı. Böylece kanal herhangi bir ülkenin açgözlülüğünden kurtulacak ve herkesin meşru çıkarlarına eşit bir şekilde hizmet edecektir. Başlangıçta Kıstağın³² açılmasından endişe duyan İngiltere, *Babiali'yi etkilemek için enerjik bir şekilde çalıştı* şeklindeki ifadede aslında İngiltere'nin projeyi engellemek istediğini nazik bir şekilde belirtmektedir. İmtiyazın onaylanması için en az on yıl süren görüşmeler, müdahaleler, müzakereler, projeler ve karşı projeler yapıldığı dile getirilmiştir. Aslında ikinci imtiyaz senedi 5 Ocak 1856, onay senedi ise 10 Mart 1866 tarihliydi. Ancak ikincisi ile kanalın tarafsızlığı kesin olarak teyit edilmiş oldu (Canal de suez, s. 5).³³

Süveyş Kanalının Tarafsızlığı İçin Mücadele

1882'de İngiliz birlikleri Mısır kıyılarına çıkmış, Port Said ve Süveyş Kanalı işgal edilmiş, bu süreçte kanal dört gün boyunca kapatılmıştır. Bu durum karşısında endişelenen diğer Büyük Güçler, uluslararası bir eylemle kanalın statüsünü garanti altına alma gereği duymuşlardır. Zira İngiltere'nin 1882'deki tutumu, bu tarafsızlığın 1856 imtiyaz senediyle ve 1866 fermanıyla yeterince garanti altına alınmadığını göstermiştir. Bu bağlamda, başta Fransa ve İngiltere olmak üzere, Büyük Güçler arasında çok sayıda nota teatisi, projeler ve hatta müzakereler yapılmıştır. İtalya'nın tam yetkili temsilcisi Kont Corti, İstanbul Konferansı'na bu konuda Avusturya, Almanya ve Rusya tarafından desteklenen bir öneri sunmuştur (Canal de Suez, s. 6).

İngiltere, Büyük Güçlerle bire bir mücadele etmemeye dikkat etmiş ve 3 Ocak 1883'te Lord Granville, ilgili devletlere bir taslak hazırlamak için temel teşkil edecek olan genelgeyi göndermiştir. Bu genelgenin 4. maddesi kasıtlı olarak geniş yorumlanmaya açıktı ve aslında dolaylı olarak Kanal'ın tarafsızlığı için konulan

³¹ 14. maddeye göre; Kendimiz ve haleflerimiz için, Majesteleri Sultan'ın onayına tabi olmak üzere, Süveyş'ten Peluse'ye uzanan büyük deniz kanalının ve buna bağlı limanların, bir denizden diğerine geçecek tüm ticaret gemilerine, herhangi bir ayırım, dışlama ya da kişi veya milliyet tercihi olmaksızın, tarafsız bir geçit olarak sonsuza kadar açık olduğunu, vergilerin ödenmesine ve Compagnie Universelle, concessionnaire tarafından söz konusu kanalın ve bağlı bölgelerin kullanımı için oluşturulan düzenlemelerin uygulanmasına tabi olduğunu beyan ederiz. 15. madde, 14. madde'nin kapsamını teyit eder ve açıklığa kavuşturur:

³² Kıstak, coğrafik bir terim olarak bir yarımada'yı karaya bağlayan, iki yanı su, dar kara parçası, berzah, dil anlamındadır.

³³ Notaya göre; "Açılış, belki de başka hiçbir törende aynı derecede bulunmayacak bir ciddiyet ve ihtişamla gerçekleşti" diye yazılmıştır. Hiçbiri bundan daha büyük bir alkışla karşılanmadı. Kanal, barışın bir sembolü, evrenin parçaları arasında bir bağlantı, uygarlığın ve ilerlemenin güçlü bir aracı olarak ortaya çıktı şeklindeki ifadeyle yine insani boyutuna vurgu yapılmıştır.

kuralları uygulama görevini İngiltere'ye devretme eğilimindeydi. Devletler için Süveyş Kanalı'nın yönetim sorununu dikkate almamak mümkün değildi. Dolayısıyla birçok müzakereden sonra, 17 Mart 1885 tarihli Londra Deklarasyonu Türkiye, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Rusya tarafından onaylandı (Milner, 1898, s. 84). Mezkûr devletler tarafından atanacak delegelerden oluşacak bir komisyonun, Britanya Hükümetinin 3 Ocak 1883 tarihli genelgesini esas alarak bu yasayı hazırlamak ve taslağını oluşturmak üzere 30 Mart'ta Paris'te toplanması kararlaştırıldı (Canal de Suez, s. 6).

Komisyon 30 Mart'ta Paris'te toplandı. Masaya getirilen birkaç projeden biri olan Fransız projesi bir uluslararası garanti projesiydi ve alt komisyon başkanı M. Camille Barrère tatlı su kanalını etkisiz hâle getirme fikrini ortaya attı. İngiliz projesi ise çeşitli bahanelerle uluslararası garantiyi zayıflatmaya çalışan hatta çekinceler koyan bir metindi. Farklı görüşlerle karşılaşan Komisyon, tek bir taslak yerine sadece iki Fransızca ve İngilizce metni tescil edebilmiştir. Fransa ile İngiltere arasındaki görüş alışverişinde her biri kendi durumunu ortaya koymaya çalışmış, nihayet bir anlaşmaya varan bu iki devlet bunu diğer devletlere iletmeye karar vermiştir. Böylece İstanbul'da bir konferans düzenlenmiş ve 29 Ekim 1888 tarihinde Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İspanya, İngiltere, İtalya, Hollanda, Rusya ve Türkiye temsilcileri tarafından *Süveyş Kanalı'nın Serbest Geçişi için Uluslararası Sözleşme* imzalanmıştır (Canal de Suez, s. 6). Buna göre; Süveyş Kanalı, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da bayrak ayrımı yapılmaksızın, bütün ticaret ve savaş gemilerine her zaman açık ve serbest olacaktır. Sözleşmeciler, barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da Kanal'ın serbestçe kullanılmasına hiçbir biçimde müdahale etmemeyi kabul edeceklerdir.

Yine ilgili maddelerden birisi de Osmanlı Devleti savaşan devletlerden biri olsa dahi Kanalda ve giriş limanlarında ve bu limanlardan üç deniz mili yarıçaplı bir alan içinde hiçbir savaş hakkının veya Kanalın serbestçe seyrüseferini engellemeye yönelik hiçbir eylemin uygulanamayacağını kabul etmiştir. Ayrıca antlaşmayı imzalayan devletlerin Mısır'daki temsilcileri, antlaşmanın uygulanmasını gözetmekle yükümlüdürler. Yapılması planlanan toplantılar Osmanlı Devleti tarafından bu amaçla atanmış özel bir *komiserin* başkanlığında gerçekleştirilecektir. Sonuç olarak, Mısır Hükümeti yetkisi dâhilinde, bu antlaşmanın öngördüğü şartlar çerçevesinde uygulamayı sağlamak için gerekli önlemleri alacaktır. Mısır Hükümeti'nin elinde yeterli araç bulunmaması durumunda, Osmanlı Hükümeti'ne başvurmak zorunda kalacak, o da bu başvuruya yanıt vermek için gerekli önlemleri alacak, 17 Mart 1885

tarihli *Londra Deklarasyonu*'nu imzalayan diğer güçlere bildirimde bulunacak ve gerekirse bu konuda onlarla istişare yapacaktır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin bölgesel bir güç olarak hakları saklı kalacaktır (Canal de Suez, s. 7).

Sonuç olarak Hıdiv İsmail'in mali güçlüklerinden yararlanarak kendisinden 176.602 adet hisseyi düşük bir fiyattan satın alan İngiltere, 1882'de Mısır'ı işgal ederek fiilen Kanal'ın efendisi hâline gelmiştir (Milner, 1898, s. 82). Bu işgalin ilk eylemi Kanal'ın tarafsızlığını ihlal etmek olacaktır. 1882'den 1888'e kadar İngiltere Mısır'daki ve Kanal'daki eylemlerine karşı çıkmamaları yönünde diğer devletleri ikna etmek için önemli manevralar yapmıştır. 1920'de, kendi konumunu uluslararası bir kanunla güvence altına almaya çalışan İngiltere, Sevr Antlaşması'nın 109. maddesi uyarınca, 1888 Sözleşmesi ile kendisine verilen yetkiden feragat eden İstanbul hükümetine karşı yine kazanmıştır. Mısır topraklarının herhangi bir yerinde İngiliz birliklerinin bulunması, 1888 Sözleşmesi'nde öngörüldüğü şekliyle tarafsızlığa yönelik bir tehdit oluşturmaktadır (Canal de Suez, s. 8).

Sonuç

1882'de Mısır'ın İngiltere tarafından işgaliyle başlayan 1919-1923 tarihlerinde isyanlarla ivme kazanan Mısır'ın bağımsızlık mücadelesi diplomatik konferanslar aracılığıyla tüm dünya kamuoyuna duyurulmaya çalışılmıştır. Bağımsızlık idealiyle oluşturulan *Kutsal bir Pakt* çerçevesinde ortak bir amaçla harekete geçen Mısırlılar önce Paris Barış Konferansı'na, daha sonra Lozan Barış Konferansı'na katılmışlardır. Mısır'ın tam bağımsızlığı hususunda ortak hareket eden Mısırlı teşkilatlar İngiltere'nin üstün gücü sebebiyle bu platformlarda sembolik düzeyde kalmıştır.

Mısır halkının bağımsızlık *memorandumu* Lozan'da *Yakın Doğu Meseleleri* görüşülürken ilgili heyetlere sunulmuştur. Yaklaşık 20 sayfalık Fransızca bir rapor hazırlayan heyet, Süveyş Kanalı hakkında devletlerin vaktiyle imzaladıkları sözleşmeleri hatırlatmış ve bu yönde kararlar alınmasını talep etmiştir. Wilson prensipleri çerçevesinde talep edilmesine rağmen bağımsızlık talepleri İngiltere'nin ulusal çıkarlarının gölgesinde kalmıştır.

Şüphesiz, İngiltere'nin Nil Vadisi'ndeki durumu, söz konusu sözleşmenin 12. maddesinde Kanal ile ilgili olarak tüm Güçler arasında yaratmayı amaçladığı eşitliği yok etmektedir. Mısır bu şekilde işgal edildiği sürece, Kanal için gerçek bir güvenlik olmayacaktır. Dolayısıyla Mısır'ın bağımsızlığı Süveyş Kanalı'nın etkin tarafsızlığının en iyi güvencesidir. Bu tarafsızlığın korunmasını sadece Mısır sağlayabilir, ayrıca bu bağlamda Mısır'a destek vermek amacıyla, Osmanlı Devleti'nin hükümranlığı

sayesinde Türkiye'ye tanınan hak, Türkiye bu hükümlerden yararlanmadığı için doğal olarak Mısır'ın olmuştur.

İngiltere'nin 1922'de uluslararası konumunu güçlendirecek bir anayasa vaadiyle Mısır'a tek taraflı bağımsızlık tanımış olması aslında İngiltere'nin çıkarlarını korumaya matuftur. Lozan'da Mısır ile ilgili her hükümde söz sahibi olmak isteyen İngilizler, Türk tarafının Mısır üzerindeki haklarından vazgeçmesi için çaba göstermişlerdir. Misak-ı Milli'den taviz vermeyen Türk tarafı Mısır'ın tam bağımsızlığını açıkça tanımıştır. Nihayet Lozan Barış Antlaşması'nın topraklarla ilgili 17 ila 19. maddeleri gereği Türkiye Mısır ve Sudan üzerindeki tüm *hukuk ve senetlerinden* vazgeçtiğini beyan etmiştir.

Kaynakça

Arşiv belgesi

Délégation Egyptienne à la Conférence de Lausanne, *Canal de Suez*, note présentée.

Erişim tarihi: 11.01.2024, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k62006067>

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

Yayın No: 120, (2012) *Osmanlı Belgelerinde Mısır*, (Proje Yöneticisi Uğur Ünal).

Seçil Ofset: İstanbul.

Telif Eserler

Ahmed, M. M. A. (2016). *I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Mısır'a Yerleşmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

Armaoğlu, F. (2010). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Alkım Yayınevi.

Armaoğlu, F. (1983). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Barral, P. (1968). *Les Fondateurs de la IIIe République*, Paris: Armand Colin.

Bay, S. (2024). Mısır'da İflas Ve Finansal Kontrol: İngiliz-Fransız Rekabetinde Caisse De La Dette'nin Kuruluş Süreci (1875-1876) *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 12(38), 272-302.

Bosworth, R. J. (1999). İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*. M. Kent (Ed.). (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Cocheris, J. (1903). *Situation internationale de l'Égypte et du Soudan juridique et politique*. Thèse pour le doctorat soutenue le 23 avril 1903, Université de Paris, Faculté de droit. Paris: impr. de Plon-Nourrit et Cie.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri* (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), C. 1. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- İnan, A. (1994). Türk İstiklali ve Lozan Muahedesi. *Bellekten*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Irwin, R. (2008). *Oryantalistler ve Düşmanları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karaer, N. (2012). *Paris, Londra, Viyana; Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*. Ankara: Phoenix.
- Karaer, N. (2012). Fransa'da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1797-1802) Sürecinde Osmanlı-Fransız Diplomasi İlişkileri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31(51), 63-92. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000508
- Kurşun, Z. (1998). Hüseyin Kâmil. *İslâm ansiklopedisi* (C. 18, s. 553-554). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Lesseps, F. (1884). *Allocution de M. Ferdinand de Lesseps*. Société des Etudes Historiques Séance du 23 Mars 1884, Fête de la Cinquantaine.
- Meray, S. L. (2001). *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, No. 8, 2. Takım. Cilt 2, (2. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Milner, A. (1898). *L'Angleterre en Égypte / Sir Alfred Milner; ouvrage traduit de l'anglais par M. F. Mazuc*, Paris: E. Plon, Nourrit et Cie.
- Notovitch, N. (1898). *L'Europe et l'Égypte*. Paris: Paul Ollendorff.
- Okyar, İ. B. (2023). Lozan Konferansı ve Mısır Millî Mücadelesi. (E. Malkoç, Yay. haz.). *100. Yılında Lozan Barış Antlaşması içinde* (s. 910-935). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Ortaylı, İ. (2011). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş yayınları.
- Polat, Ü. (2020). Geçmişin Gölgesinde Türk-İngiliz İlişkileri: Mısır'ı "Ayaklandırma" Algısı ve Türk Basını (1924-1927). *Marmara Türkiyat Araştırma Dergisi*, 7(2), 426-440.

- Shaw, J. S. (2008). *Eski ve Yeni arasında Sultan Üçüncü Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şimşir, B. N. (1990) *Lozan Telgrafları I. (1922-1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tignor, R. L. (1966). *Modernization and British Colonial Rule in Egypt, 1882-1914*. New Jersey: Princeton University Press.
- Uçarol, R. (1995). *Siyasi Tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Uygur, F. (2019). Modern Mısır'da Nubar Paşa'nın Karma Mahkemeler Nizamnamesi ve Le Bosphore Égyptien Meselesinde Diplomatik Girişimleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38(65), 303-326.
- Uygur, F. (2018). Süveyş Kanalı Projesinde İstanbul'da Yaşanan Diplomatik Mücadeleler, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 22(4), 669-720.
- Uzunçarşılı, İ. H. (t.y.). *Büyük Osmanlı Tarihi*. III. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Volney, C. F. (1787). *Voyage en Syrie et En Egypte Pendant Les Années 1783, 1784 et 1785*. Tome Second. Paris: Volland Libraire.

Gazeteler

Journal des débats, 15 Février 1899.

Al-Ahram 20 Aralık 1922

l'Isthme de Suez, 10 Juillet 1856.

l'Isthme de Suez, 10 Décembre 1857.

L'Isthme de Suez, 25 Décembre 1857.

l'Isthme de Suez, 25 Janvier 1858

İnternet Kaynakları

<https://fr.wikipedia.org/wiki/Volney> Erişim tarihi: 15.03.2023.

http://www.association-lesseps-suez.org/_1459?lang=fr Erişim tarihi: 22.03. 2022.

<https://www.britannica.com/topic/Rothschild-family> Erişim tarihi: 22. 03. 2024.

Summary

Egypt, an Ottoman territory, had become autonomous during the reign of Mehmet Ali of Kavala. The Suez Canal was first licensed in 1854 by Said Pasha. Later, with the second license granted in 1856, the Suez Canal, which was seen as a geopolitical and geostrategic waterway project, initially 169 km and then increased to 193 km, connecting the Mediterranean and the Red Sea, was opened in 1869 with the extraordinary efforts of Ferdinand de Lesseps. Egypt's importance increased even more and the canal, which became one of the country's sources of income, was one of the most important transit routes for Egypt, the region and all international trade and ship traffic.

By the time of Hidiv Ismail Pasha in 1863, Egypt's territory had been enlarged to the coasts of the Red Sea. In its heyday, that is, when the country was being modernized, loans from Britain and France would accelerate Egypt's decline. Moreover, Said Pasha, who attacked Abyssinia in 1877, had to borrow more. British Prime Minister Disraeli, who closely followed this situation, immediately bought the shares of the Suez Canal for 4 million pounds sterling by borrowing from the Rothschilds without consulting the finance minister and without giving the opportunity to France.

Right after the Ottoman Empire entered the World War on the side of Germany in 1914, Britain declared that it unilaterally canceled the Ottoman sovereignty over Egypt and took Egypt under its protectorate. This protection encouraged anti-British sentiment and the resulting Egyptian nationalism that emerged as a result of the British capture of Egypt's administrative levels, especially from 1894 onwards. The violence of Egyptian nationalism, which was provoked by the British protectorate of Egypt, increased even more with subsequent developments.

The fact that Egypt became a military base during the war and the economic troubles caused general dissatisfaction and desperation among the population. In such an atmosphere, proclaimed by Wilson, the 14 principles were perceived as a hope on the road to independence. With this hope, a delegation called "Wafd" was formed by Egyptian nationalists. In November 1918, Wafd requested to attend the Paris Peace Conference to defend Egypt's independence, but this request was refused by the British government. In response, Wafd resorted to uprisings and demonstrations throughout the country under the leadership of Said Zaglul, the most outstanding figure of Egyptian nationalism. When Britain could not prevent this movement despite all its efforts, it was obliged to declare the independence of Egypt with a unilateral declaration issued in 1922. As well as assuming the defense of Egypt and the Suez Canal, Britain also maintained its rights arising from the capitulations.

The Egyptian fight for independence, which gained momentum with the revolts in 1919-1923, was tried to be announced to the world public opinion through diplomatic conferences. The Egyptians, motivated by a common aim within the framework of a Holy Pact created with the ideal of independence, participated first in the Paris Peace Conference and then in the Lausanne Peace Conference. Unfortunately, the Egyptian organizations that acted together for the full independence of Egypt remained at a symbolic level in these platforms due to the supreme power of Britain.

The memorandum of independence of the Egyptian people was submitted to the relevant delegations during the discussion of Near Eastern Issues at Lausanne. The delegation prepared a comprehensive 20-page French-language report on the Suez Canal, reminding the states of the conventions they had signed in the past and requesting that decisions be taken accordingly. Despite being called for under the Wilsonian principles, the demands for independence were overshadowed by Britain's national interests. With the note submitted by the Egyptian delegation to the Presidium of the Lausanne Conference, the Egyptian delegation wanted to declare the neutrality of the Canal and the concession agreement in line with the interests of all countries. Articles 14-15 of the document dated 1856 constitute the real contract of the Canal. It declares that the great sea canal from Suez to Peluse and the ports connected therewith are forever open as a neutral passage to all merchant ships passing from one sea to another, without any discrimination, exclusion or preference of person or nationality.

The mentioned company shall not grant any advantage or privilege to any ship, company or person which is not granted to all other ships, companies or persons under the same circumstances. Hence, the Canal's neutrality is in fact a completely Egyptian idea. There were numerous exchanges of notes, projects and even negotiations between the Powers, mainly France and Britain. Having reached an agreement between themselves, France and Britain decided to communicate it to other states. At the conference in Istanbul, the International Convention for the Free Passage of the Suez Canal was signed on October 29, 1888 by representatives of France, Germany, Austria-Hungary, Spain, Great Britain, Italy, the Netherlands, Russia and Turkey.

Undoubtedly, the British occupation of Egypt is a threat to neutrality as foreseen in the 1888 Convention. In fact, Great Britain's situation in the Nile Valley destroys the equality with respect to the Canal that Article 12 of the Convention seeks to create between all the Powers. According to the delegation's note, as long as Egypt is occupied in this way, there will be no true security for the Canal. Therefore, Egypt's independence is the best guarantee of the effective neutrality of the Suez Canal. Only Egypt can ensure the preservation of this neutrality. The right granted to Turkey to come to Egypt's aid in preserving the neutrality of the canal was granted thanks to the Ottoman sovereignty. Since Turkey no longer benefits from this sovereignty, this right naturally belongs to Egypt.

As a result, the British, who wanted to have a say in every provisions related to Egypt in Lausanne, worked for the Turkish side to give up its rights over Egypt. The Turkish side, which did not compromise on the Misak-ı Milli, clearly recognized the full independence of Egypt. At the end, in accordance with the articles of the Lausanne Peace Treaty on territories, Turkey declared that it renounced all its laws and documents on Egypt and Sudan.

Ek 1 Belge.

